

Partie narracyjne zróżnicowane pod względem stylistycznym są jednak w przeważającej większości silnie nacechowane; nie zgadza się to z opinią Michała Głowińskiego, że narracja w porównaniu z dialogiem może „tworzyć pozór neutralności”¹⁹. Tego pozorów Brandstaetter nie zachowuje. Często pojawia się komentarz narratora, który wskazuje na zaangażowanie i ujawnia jego stosunek do opisywanych zdarzeń. Ponadto narrator operuje mową pozornie zależną, która pozwala na opis stanów psychicznych i emocjonalnych bohaterów, ich myśli, co powoduje, że narracja jest silnie sfunkcjonalizowana. Istotną rolę pełnią konstrukcje składniowe, które służą między innymi budowaniu odpowiedniego nastroju. Niezwykle ważnym rysem składni tetralogii jest obecność wielu emocjonalizmów składniowych, które zostaną omówione w dalszej części książki. Pełnią one różnorodne funkcje stylistyczne, a wzmacniane są dodatkowo środkami parajęzykowymi.

Wypowiedzenia pojedyncze a wypowiedzenia złożone

Istotnym elementem charakterystyki składniowo-stylistycznej tekstu jest udział poszczególnych typów wypowiedzeń w utworze. Wątpliwości budzi podział wypowiedzeń na pojedyncze i złożone²⁰, który znaleźć można w klasycznym opisie składniowym, jednak wydaje się on przydatny ze względu na fakt, iż wypowiedzenia pojedyncze i złożone pełnią w tekście artystycznym odmienne funkcje²¹.

Budowa wypowiedzeń, zarówno pojedynczych, jak i złożonych, sprawia, że narracja jest stylistycznie nacechowana i pełni ważne funkcje w tekście.

Rozkład procentowy wypowiedzeń w partii narracyjnej i dialogowej przedstawia się następująco: 12,6% stanowią wypowiedzenia występujące w dialogach, zaś 87,4% wypowiedzeń przypada na partie narracyjne, co wskazuje na fakt, że pozycja narratora jest silnie ekspozowana w powieści. Narrator posiada wszechwiedzę o świecie przed-

¹⁹ M. Głowiński, *Dialog w powieści*, [w:] idem, *Gry powieściowe*, Warszawa 1973, s. 39.

²⁰ Zob. M. Ruszkowski, *Opozycja: wypowiedzenie pojedyncze – wypowiedzenie złożone w modelu składni tradycyjnej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1998, z. LIV, s. 111-120.

²¹ J. Litwin, *Funkcje wypowiedzeń pojedynczych i złożonych w reportażu*, [w:] *O stylu poezji i prozy. Funkcje, kategorie, struktury*, red. T. Ampel, Rzeszów 1995, s. 161-182.

stawionym, co przejawia się w rolach, w które się wciela, o czym była mowa wcześniej. Partii dialogowych jest niewiele, co jest zrozumiałe, gdyż narrator operuje bardzo często mową pozornie zależną, relacjonując w ten sposób odczucia i przeżycia bohaterów, nie dopuszczając ich do głosu. Partie dialogowe są zróżnicowane: część z nich to wymiana poglądów między bohaterami i wtedy dialogi są krótkie, przeważają zdania pojedyncze:

– Więc jak przybyłeś tutaj, Rabbi? – pytali. – Jak to się stało? Kiedy przybyłeś? Jaką drogą?

– Szukaliśmy Cię wszędzie! – wołali inni. – Widzieliśmy Twój cud! Jedliśmy chleb i ryby, które rozmnożyłeś! Wiemy, że było tylko pięć jęczmiennych chlebów! i dwie ryby!

– Ja je miałem w koszyku! Ja! – krzyczał kilkunastoletni wyrostek i precyzyjnie się przez tłum, wybiegł przed całe zgromadzenie. – Przysięgam wam na wieczną pamięć moich praociców, że miałem tylko pięć chlebów i dwie ryby!

– Jedliśmy je!

– I wszyscy byli syci!

– Błogosławione łożo, które wykarmiło Cię, Rabbi! [JzN III; 57]

Drugi rodzaj dialogów to te, w których bohaterowie posługują się cytatami z Biblii bądź parafrazują jej wersety. Ten typ pojawia się najczęściej tam, gdzie do głosu dochodzi Jezus. W swoich wypowiedziach posługuje się on przypowieściami, alegoriami, obrazowymi porównaniami. W tym miejscu wprowadzona zostaje stylizacja biblijna.

Nieco więc pochyłony ku przodowi mówił do nich:

– Zaprawdę, zaprawdę powiadam wam, jeżeli nie będziecie spożywali Ciała Syna Człowieczego i pili Krwi Jego, nie będziecie mieli życia w sobie. Kto spożywa Ciało moje i pije Krew moją ma życie wieczne, a ja go wskreszę w Dniu Ostatecznym! Albowiem Ciało moje jest prawdziwym pokarmem, a Krew moja jest prawdziwym napojem. Kto spożywa Ciało moje i pije Krew moją, jest we mnie, a ja jestem w nim! Tak jak posłał mnie Ojciec, który żyje, a ja żyję przez Ojca, tak i ten, kto mnie spożywa, żyć będzie przeze mnie. Taki jest Chleb z nieba zstępujący, ale nie taki jak manna, którą spożywali ojcowie i poumierali! Kto spożywa ten Chleb, żyć będzie na wieki! [JzN III; 65]

Tu podniósł głos, a cienka błękitna żyła wystąpiła i nabrzmiała na Jego skroni:

– Strzeżcie się mieć w pogardzie najmniejszych! Bo powiadam wam: ich aniołowie w niebieszech patrzą nieustannie na oblicze mojego Ojca, który jest w niebie! Albowiem Syn Człowieczy przyszedł, aby ocalić to, co zaginęło! Jak

wam się wydaje? Jeżeli kto ma sto owiec, a jedna z nich zabłądzi, czyż nie zostawi w górach dziewięćdziesięciu dziewięciu owiec i nie pójdzie szukać tej jednej, która zabłądziła? Zaprawdę, powiadam wam, jeżeli uda się ją odnaleźć, więcej się z niej cieszy niż z dziewięćdziesięciu dziewięciu, które nie zeszły na bezdroża! Bo nie jest wolą waszego Ojca, który jest w niebiesiach, aby choć jeden z tych najmniejszych miał zaginąć! – tu pogłaskał dziecko, które Mu posłużyło za symbol pokory i posłuszeństwa, i kazał mu wrócić do domu. [JzN III; 156]

Udział wypowiedzeń pojedynczych jest wyraźnie mniejszy od tego, który wyznaczył Klemensiewicz w *Problematyce składniowej interpretacji stylu*²², ponieważ stanowią one 13,7% ogółu wypowiedzeń tetralogii²³, z czego 73% to wypowiedzenia pojawiające się w partiach narracyjnych, a 27% w partiach dialogowych.

Należy tu jednak ponownie przypomnieć, że dla powieści Brandstaettera brak jakiegokolwiek podstawy porównania. Autor *Kręgu biblijnego* nie napisał drugiej powieści, a jego twórczość poetycka czy dramatyczna nie może stanowić punktu odniesienia czy porównania do wyników badań tetralogii. Ponadto ani wśród współczesnych Brandstaetterowi pisarzy, ani w żadnej innej epoce i nurcie literatury nie

²² Z. Klemensiewicz, *Problematyka składniowej interpretacji stylu*, „Pamiętnik Literacki” 1951, z. 1.

²³ W prozie Stefana Żeromskiego udział wypowiedzeń pojedynczych wynosi 45,1%, u Bolesława Prusa zaś niespełna 30% (S. Mikołajczak, *Składnia wybranych utworów Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego*, Poznań 1983). U Brunona Schulza wypowiedzenia pojedyncze stanowią 33,4% (M. Ruszkowski, *Niektóre właściwości składniowe prozy Brunona Schulza*, [w:] idem, *O stylu prozy polskiej XX wieku. Zbiór studiów*, Kielce 2000, s. 110-121). W utworach okresu pozytywizmu udział zdania pojedynczego wynosi 22,5%, Młodej Polski – 27%, okresu międzywojennego – 31,8% (W. Śliwiński, *Udział zdania pojedynczego w języku pisanym współczesnej polszczyzny*, „Prace Językoznawcze”, z. 54, Kraków 1977). Rozbieżność w procentowym udziale wypowiedzeń pojedynczych dla dwudziestolecia międzywojennego dostrzec można, gdy zestawimy wyniki badań Władysława Śliwińskiego z badaniami przeprowadzonymi przez Marka Ruszkowskiego, który podaje, że w prozie artystycznej dwudziestolecia międzywojennego udział tych wypowiedzeń wynosi 42,1%, a w utworach powstałych w latach 1945-1970 – 42%. Badacz stwierdza, że różnice te wynikają z małej liczebności próby oraz z doboru tekstów, ponieważ Śliwiński badał utwory wysokiego obiegu literackiego (M. Ruszkowski, *Główne tendencje syntaktyczne w polskiej prozie artystycznej dwudziestolecia międzywojennego*, Kielce 1997). W utworach Witolda Gombrowicza wypowiedzenia pojedyncze stanowią 42,1% (M. Ruszkowski, *Składnia prozy Witolda Gombrowicza*, Kielce 1993).

można znaleźć odpowiedniego utworu, który dałoby się porównywać z *Jezusem z Nazarethu*. Mimo że nie ma podstawy porównawczej dla utworu autora *Kręgu biblijnego*, przy procentowej prezentacji wyników badań składni w przypisach podawane będą dane pochodzące z wybranych prac podejmujących problematykę składniowego ukształtowania dzieł poszczególnych pisarzy różnych epok. Pozwoli to ukazać specyfikę dzieła Brandstaettera.

Wypowiedzenia pojedyncze pełnią istotne role w narracji, są sfunkcjonalizowane. Pojawiają się na początku i na końcu rozdziałów. Pełnią zatem funkcję delimitatorów tekstu²⁴. Wypowiedzenia te pełnią również inną ważną funkcję – są nacechowane emocjonalnie. Pojawiają się wszędzie tam, gdzie narrator opisuje stany psychiczne bohaterów, wyraża ich myśli i odczucia w formie mowy pozornie zależnej. Wtedy też pojawiają się skupienia wypowiedzeń pojedynczych, które wprowadzają dodatkowe nacechowanie stylistyczne, dynamizują narrację i pełnią funkcję ekspresywną, o czym będzie jeszcze mowa.

Wypowiedzenia złożone stanowią 74%, wypowiedzenia zestawione – 10,3%, zaś wewnętrznie nawiązane – 2%.

Tabela 1. Rodzaje wypowiedzeń (dane w %) – wielkość próby: 500 wypowiedzeń

Rodzaje wypowiedzeń	dane w %
pojedyncze	13,7
złożone	74
wewnętrznie nawiązane	2
zestawione	10,3

Ważne jest również to, jak wygląda procentowy udział poszczególnych rodzajów wypowiedzeń w partiach narracyjnych i dialogowych. Podział ten ilustruje tabela 2.

²⁴ Zob. np.: T. Dobrzyńska, *O początkach i końcach bajek zwierzęcych*, [w:] *Tekst i język*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław 1974; J. Litwin, *Delimitatory początku opisu*, [w:] *Tekst i jego odmiany*, Warszawa 1996; S. Mikołajczak, *Jak się zaczynają artykuły językoznawcze*, „*Studia Polonistyczne*”, t. XIV-XV, Poznań 1987, s. 143-163; idem, *Składniowe wyznaczniki ramy delimitacyjnej współczesnych powieści (i opowiadań)*, „*Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*”, t. I (XXII), Poznań 1995, s. 37-56; U. Gajewska, *Otwieranie i zamykanie tekstu w encyklikach Jana Pawła II*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś*, t. III, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2007, s. 34-43.

Tabela 2. Udział poszczególnych rodzajów wypowiedzeń w narracji i dialogach (dane w %) – wielkość próby: 500 wypowiedzeń

Rodzaje wypowiedzeń	Narracja	Dialog
pojedyncze	73	27
złożone	93,3	6,7
wewnętrznie nawiązane	88,8	11,2
zestawione	28,2	71,8

Istotne jest to, jak rozkłada się udział poszczególnych typów wypowiedzeń w całości tekstu. Rozkład procentowy ilustruje tabela 3.

Tabela 3. Pokrycie tekstu przez poszczególne typy wypowiedzeń

Rodzaje wypowiedzeń	dane w %
pojedyncze	2,39
złożone	82,79
wewnętrznie nawiązane	4,63
zestawione	10,19

Wyniki z tabeli potwierdzają, że niewielki procent udziału w tekście mają wypowiedzenia pojedyncze, pokrywają bowiem zaledwie 2,39%. Jest to wyraźny sygnał, że właśnie te konstrukcje pełnią istotne funkcje stylistyczne, o czym będzie mowa w dalszej części rozdziału. Warto zauważyć, że prawie dwukrotnie więcej jest wypowiedzeń wewnętrznie nawiązanych, które są często odzwierciedleniem mowy wewnętrznej bohatera, oddają bieg jego myśli, logikę myślenia. Ponad 10% stanowią wypowiedzenia zestawione. Jest to zrozumiałe, gdy weźmie się pod uwagę kreację narratora, o której była mowa, i fakt, że Brandstaetter często stosował mowę pozornie zależną, unikając w ten sposób dialogów. Wypowiedzenia złożone pokrywają 82,79% tekstu, co jest istotną cechą powieści, w której dominują partie opisowe. Drobiazgowość, dbałość o szczegóły, dokładność i precyzja przejawiają się właśnie w bardzo rozbudowanych wypowiedzeniach złożonych.

Wypowiedzenia pojedyncze podzielić można na dwie grupy: wypowiedzenia krótkie i średnio krótkie²⁵, do których zaliczam te, które zawierają do sześciu składników, i na wypowiedzenia średnio długie oraz długie, czyli rozwinięte, zawierające więcej niż sześć składników. Wypowiedzeń pojedynczych nierozwiniętych jest w badanym materiale 67,6%, zaś rozwiniętych 32,4%. Zdecydowana większość wypowiedzeń pojedynczych to konstrukcje zawierające osobową formę czasownika. W badanej próbie materiału nie pojawiły się równoważniki zdania, zaś sporadycznie pojawiły się wykrzyknienia w partiach dialogowych.

Wypowiedzenia pojedyncze i ich funkcje stylistyczne

Wypowiedzenia pojedyncze przeważają w partiach narracyjnych, gdzie stanowią 73% ogółu tego typu wypowiedzeń w tekście. Nie wielki procent udziału tych struktur składniowych sprawia, że są one nacechowane stylistycznie.

Wypowiedzenia pojedyncze krótkie i średnio krótkie są wykorzystywane w całej tetralogii jako pierwsze zdania rozpoczynające kolejne rozdziały. Pełnią zatem funkcję inicjalną²⁶. Warto zwrócić uwagę, że najczęściej zdania pojedyncze rozpoczynające akapit występują w izolacji, a po nich następują zdania rozwinięte, często wielokrotnie złożone. Zdanie pojedyncze rozpoczynające rozdział informuje o konkretnym wydarzeniu:

O świcie dobili do Bethsaidy. Zaledwie wysiedli na brzeg, tłum mieszkańców przyprowadził do Jezusa pewnego ślepcę, prosząc, aby go dotknął; Rabbi wzruszony prośbami wziął kalekę za rękę i, mimo znużenia całonocnym czuwaniem, wyprowadził go poza wieś i przywrócił wzrok jego niewidomym oczom, a odsyłając uzdrowieńca rzekł do niego:
– Nie idź do wsi i nikomu nic nie mów. [JzN III; 108]

²⁵ Anna Pajdzińska nazywa te zdania minimalnymi. Zob. A. Pajdzińska, *Funkcje „zdań minimalnych” w wybranych utworach współczesnych prozaików*, [w:] *O języku literatury*, red. J. Bubak, A. Wilkoń, Katowice 1981, s. 191-205.

²⁶ Zob.: M. Ruszkowski, *Udział zdań pojedynczych nierozwiniętych i ich funkcje stylistyczne w wybranych utworach prozy polskiej XIX i XX wieku*, [w:] idem, *O stylu prozy polskiej...*, s. 26-34; A. Pajdzińska, *Funkcje...*, s. 191-205; M. Rybka, *Uwag kilka o wypowiedzeniach pojedynczych w „Panu Tadeuszu”*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 1996, t. III (XXIII), s. 91-116.